

BIRKA UDEN FRISERE

Af

AKSEL E. CHRISTENSEN

Det har længe været anset for en historisk kendsgerning, at frisernerne i tiden fra før 600 og gennem vikingetiden har været det dominerende søfarts- og handelsfolk i Nordeuropa. Professor, dr. phil. Aksel E. Christensen tager her denne friserteori op til kritik og hævder, at den for Nordens vedkommende bygger på forkerte tolkninger af sproglige, arkæologiske og litterære vidnesbyrd og ikke lader sig opretholde. Tværtimod tyder alt på, at nordboerne har været Vesteuropa overlegne på økonomisk, teknisk og militært område.

VED efterretningen om de nordiske vikingers første plyndring af klostret Lindisfarne i Nordengland, der ifølge overleveringen fandt sted i år 793, skrev den lærde angelsachser Alcuin, der var knyttet til Karl den Stores hof, nogle trøstebreve til sine landsmænd. I et af disse hedder det:

„I henved 350 år har vi og vore forfædre beboet dette dejlige land (England), og aldrig før har en sådan terror ramt England, som den vi nu har måttet udstå fra et hedensk folk“, hvortil der føjes følgende afslutning: „ej heller havde man troet, at et sådant anfald (fra havet) kunde finde sted.“¹

Omtrent samtidig – endnu før Karl den Stores kejserkroning år 800 – begynder de frankiske rigsannaler at berette om normannerangreb på de galliske og frisiske kyster, mens karolingiske forordninger vidner om foranstaltninger til beskyttelse og forsvar af de udsatte kystområder. For kejsertiden forstærkes vidnesbyrdene, annalerne røber ængstelse for den danske kong Gudfreds angreb og trusler, og

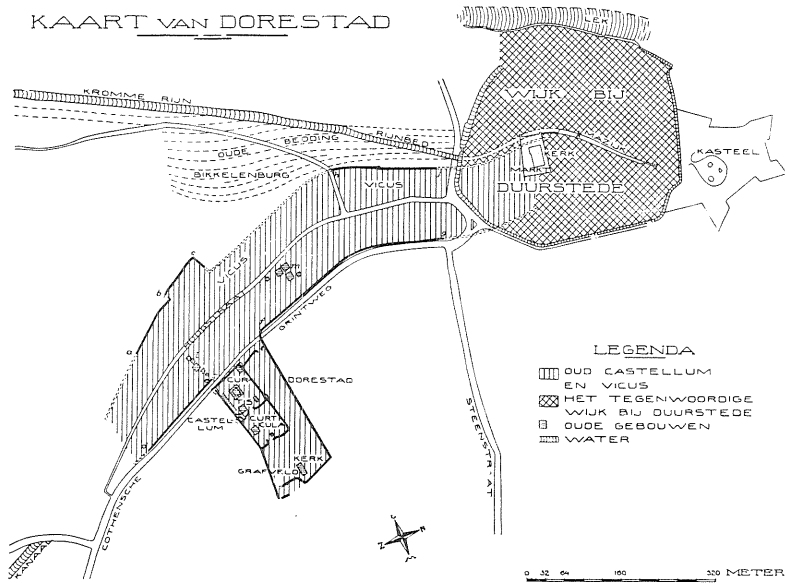
kejseren forhandler med den danske konge som en ligemand.² I sin glorificerende levnedsskildring af Karl den Store fra 820'erne hævder Einhard, at takket være kejserens omsorg led frankeriget ikke „alvorlige tab“ under normannernes anfald. Men han ledsager dog denne hyldest med to forbehold. Det ene indskrænker det heldige forsvar til „i hans tid“, mens det andet indrømmer, at selv i hans tid hindrede forsvaret dog ikke, „at nogle øer i Frisland nær den tyske kyst (dvs. ved Nordsøen) blev plyndret af normannerne“. Andetsteds meddeles, at kong Gudfred – ganske vist „pralende“ – regnede Sachsen og Frisland som sine provinser.³

Hvad der her er citeret eller refereret, er hentet fra de eneste samtidige eller nogenlunde samtidige kilder til de første vikingeanfald på angelsachsisk og karolingisk område. Det er sikre og autentiske vidnesbyrd, der ikke lader sig afvise. Det turde klart fremgå af dem, at de nordiske vikingeflåder i tiden omkring år 800 har været i besiddelse af søherredømmet i Nordsøområdet. Alcuins ord må snarest tolkes således, at det var en overraskende nyhed, at det teknisk var muligt for en flåde at angribe England tværs over havet, mens Einhards tekst antyder, at situationen i karolingerriget var blevet alvorligere efter kejser Karls død.

Disse kildeudsagn harmonerer dårligt med den opfattelse, der er blevet gængs indenfor nordisk og kontinental historieforskning. Denne hævder nemlig, at det var friserne, der i perioden forud for år 800 og gennem hele vikingetiden har været det herskende handels- og søfartsfolk over hele Nordeuropa, ikke blot i de hjemlige farvande, til Nordfrankrig og England, men også til Skandinavien og de fjernere Østersøegne. Man må altså formode, at friserteorien har et andet grundlag end de skriftlige kilder, og at dens præmisser må være overordentlig stærke, siden teorien har vundet så stærk en tilslutning.

Indledningsvis vil det være af interesse at se, hvorledes teorien er opstået og udformet.

Friserteorien er ret ung.⁴ Den er et produkt af den store handelshistoriske interesse, der brød igennem i slutningen af forrige århun-

Plan over frisernes vigtigste handelsplads Dorestad ved floden Lek. Den omtales siden 670 og plyndredes gentagne gange af normannerne, før den i 863 ødelagdes af en stormflod. Den smalle bebyggelse strakte sig ca. en km langs Hoogstraat. Mod syd det efter 689 anlagte frankiske kastel, til højre den senere opståede ubetydelige by Wijk bij Duurstede. – Efter J. H. Holwerda: Dorestad (Leiden 1929).

Plan of Dorestad on the river Lek, the most important Frisian trading place, ab. 670–863.

drede. Grundlaget for den blev udformet i årene omkring 1900, da nogle tyske historikere (C. J. Klumker 1899, A. Schulte 1900 og Fr. Keutgen 1901) kunne fastslå, at friserne indenfor Frankerriget havde været et fremtrædende søfartsfolk med påviselige handelsforbindelser til Kanalområdet, til England og opad Rhinen. I sin vidtfavnende handelshistoriske disputats fra 1907 understregede Erik Arup derefter frisernes principielle rolle som det førende handelsfolk i hele Nordvesteuropa og antydede deres betydning for Skandinavien. Derpå udbyggedes teorien på arkæologiske og filologiske præmisser af et par svenske forskere, K. Stjärna i 1909 og E. Wadstein fra 1914, der

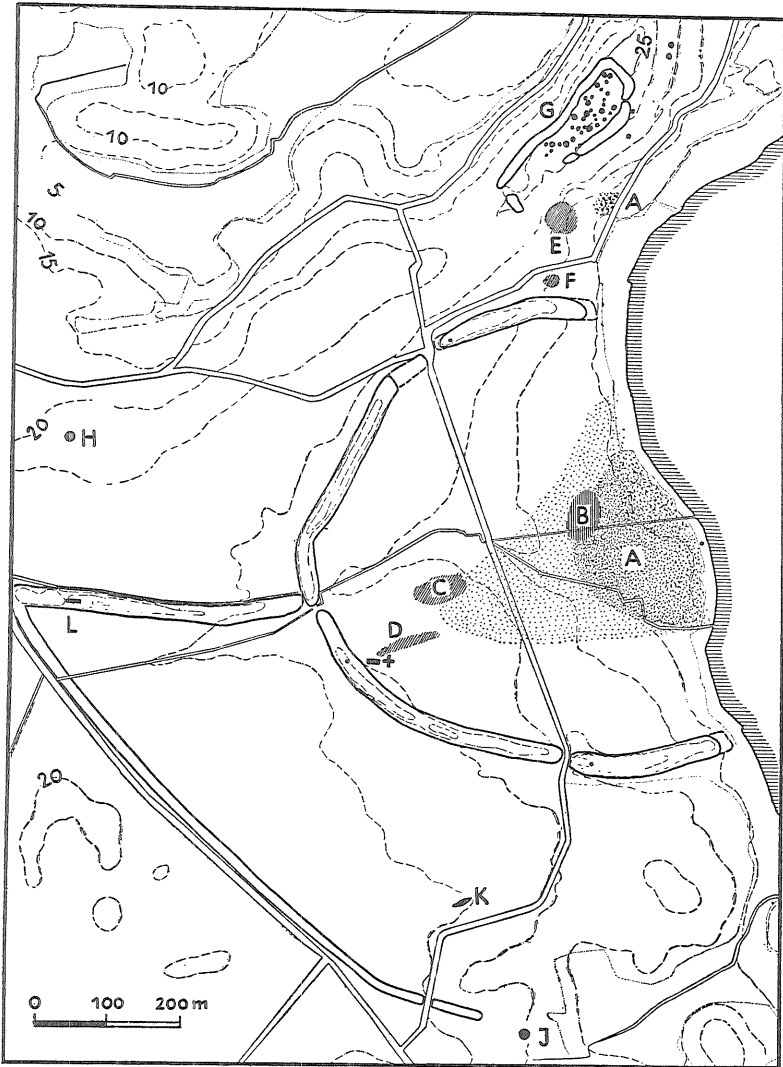
karakteriserede Birka og Hedeby som frisiske handelsfaktorier, og hurtigt indføjedes den i en række standardværker: i 1915 i den tyske søfartshistoriker W. Vogels *Geschichte der deutschen Seeschiffahrt I* og i 1924 i Rud. Kötzschkes *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters*, mens den på nordisk område fik sin klassiske udformning i Erik Arups *Danmarks Historie I* (1925).

Arup har klart formuleret motiveringen for sin opfattelse.⁵ Den er deduceret ud fra en „handelshistorisk grundlov“, der lærer, at „kommerciel tilknytning regelmæssigt udgår fra det kommercielt overlegne folk eller rettere fra den industrielt overlegne egn“. I kraft heraf måtte det, hævdede han, være friserne, der som det „fredelige handelsfolk“ – og ikke nordboerne, der opfattedes som primitive bønder iblandt barbariske vikinger – skabte og opretholdt „den store frisiske mellemandel“ over Hedeby til Birka. En bekræftelse herpå fandt Arup i friserhandelens „store betydning også som bydannende“ faktor.

For Stjärna og Wadstein var udgangspunktet mere konkret. For dem var opgaven at forklare oprindelsen til den rige forekomst af rhinlandske og frankiske produkter, der ved siden af arabisk og byzantinsk import var fremdraget ved udgravningerne i Birka. Ud fra tidens evolutionistiske tankegang om kulturens opståen og spredning var det nærliggende at acceptere friserteorien, der een gang fremsat var blevet en selvfølgelighed. Nu gjaldt det at underbygge den med konkret dokumentation, og det lykkedes at finde en række momenter, der opstilledes som argumentation. Om disse se nedenfor.

Friserteorien er således fremsat næsten som en naturlov, som den eneste antagelige forklaring på det indslag af højt udviklet civilisation og fredelig gerning, der stod i skærende modstrid med opfattelsen af samfundsstrukturen og kulturlivet i vikingetidens Norden.

Det er ikke her pladsen til at følge teoriens videre historie i enkeltheder. Det skal alene understreges, at selv om enkeltheder i argumentationen er blevet kraftigt imødegået af specialister, mens andre forskere forsigtigt har taget forbehold eller er gået uden om spørgsmålet, har den dog stadig været et grundlæggende synspunkt i al vikingetidsforskning. Selv om den langtfra altid doceres direkte, præ-

Plan over Hedeby. Den oprindelige bebyggelseskærne (A) udgør kun et mindre område i forhold til den senere bebyggelse (det tyndt prikkede) og arealet indenfor den senere opførte halvkredsvold. B er håndværkerkvarter, C-L gravpladser og enkeltgrave. – Efter H. Jankuhn, *Haithabu*, 3. Aufl. (Neumünster 1956).

Plan of Hedeby in Schleswig, a trading centre ab. 800–1050.

ger den latent problemstillingerne i forskningen og bestemmer fremstillingernes disposition. Det er også den, der danner baggrund for hansehistorikernes vedvarende påstand om hansestædernes merkantile og kulturelle mission i Norden. For Nordens vedkommende vidner artikler som „Friserhandel“, „Hedebyhandel“ m. fl. i *Kulturhistorisk Leksikon* om teoriens aktuelle dominans. Hovedforfatteren Poul Enemark, der også i en særlig afhandling udførligt har redegjort for hele teorien, dens litteratur og problemstillinger med „en status over denne litteraturs hovedresultat“, fremtræder mest som kyndigt refererende uden klar standpunkttagen. Det fremgår dog, at han betragter den nordiske „vikingekøbmand“ som friserkøbmandens lærling, og at han, selv om de fremsatte forbehold og indsigelser loyalt refereres, i det store og hele accepterer teorien. Han vurderer således klart for egen regning, hvor han skriver, at Vogels teori om, at flygtningebosættelser „kan i hvert fald ikke forklare friserkolonierne i York i 8., i Birka i 9. eller i Sigtuna i 10. årh.“, og at „i det hele bør friserne bydannende evne måske netop snarest søges i efterromerske byanlæg af type som Dorestad, Birka og Hedeby, karolingertidens wik-anlæg, hvis handelsbetydning mere bestod i et sæsonbetonet møde af fjernhandelskøbmænd end i en fastbosiddende købmænds- og håndværkerstand.“⁶

Når friserteoriens kritikere aldrig har taget spørgsmålet op til en samlet systematisk undersøgelse, men kun har indskrænket sig til punktvisse indsigelser, skyldes det vel først og fremmest, at beviset for tesen er stykket sammen af en lang række elementer fra vidt forskellige specialområder indenfor filologi, arkæologi og historie. Derfor har ingen følt sig kompetent til at vurdere argumentationens styrke for mere end et begrænset udsnit. I det følgende vil alle de vigtigere argumenter, der er ført i marken som bevis for teoriens rigtighed, blive taget op til kritisk granskning, og bærekraften af hvert enkelt vil blive søgt vurderet.

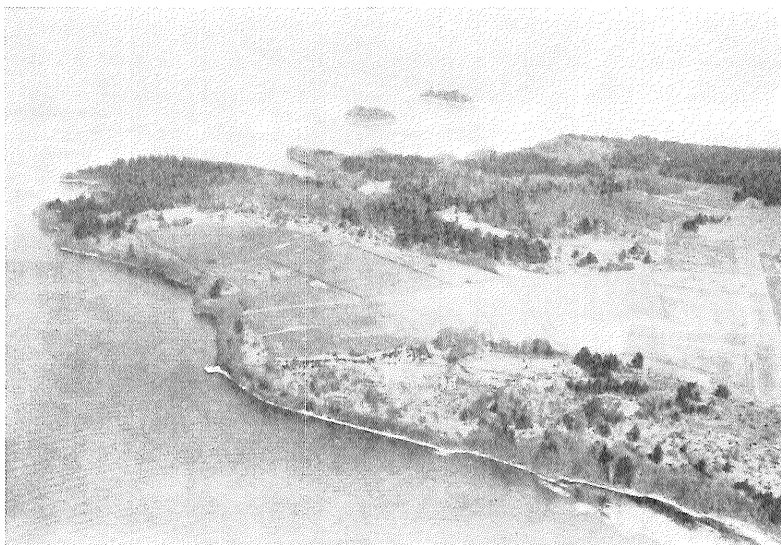
Et fundamentalt punkt i Wadsteins bevisførelse var påstanden om de mange frisiske låneord i de nordiske sprog, og herunder navnlig

tesen om, at selve navnet *Birka* var frisisk, og at byanlægget på øen i Mälaren derfor sandsynligvis var grundlagt som en friserkoloni. Endnu i 1906 kunne den danske sprogforsker Marius Kristensen i sin disputats om *Fremmedordene i det ældre danske Skriftsprog* konkludere: „Tæmmelig fåtallige synes også de frisiske låneord at være.“⁷ Få år efter kunne Wadstein derimod udnævne en lang række nordiske ord som lån fra frisisk, ikke mindst ord vedrørende søfart, handel og industrivarer (*anker, båd, bavn, dug, klæde, kogge, læst, stævn, sæk* m.fl.). Med svenskeren E. Wessén som førstemand har filologerne forlængst påny reduceret de sikre og sandsynlige lån fra frisisk til et fåtal (af de ovennævnte alene *bavn* og *klæde*), hvortil kommer enkelte mulige, og samtidig har sprogforskerne kunnet påvise, at frisisk til gengæld har modtaget lån fra nordisk, f.eks. *havne*.⁸ I alle tilfælde må det understreges, at lånene fra frisisk kun udgør en meget lille brøkdel af periodens nordiske låneord. Selv P. Skautrup, der godkender friserteorien for Birkas vedkommende, og som derfor er mere positiv overfor påvirkning fra frisisk end andre filologer, opregner et langt større antal låneord i dansk fra sachsisk og navnlig fra angelsachsisk hold end fra frisisk.⁹ Da angelsachsisk indvandring til Norden i vikingetiden aldrig har været på tale, kan man kun slutte, at nordboerne fortrinsvis har optaget låneord i deres sprog ved kulturkontakter i det fremmede. Låneordene må følgelig forsvinde fra friserteoriens arsenal.

Det alvorligste grundskud fik låneordsbeviset dog vedrørende etymologien til selve navnet *Birka*. Wadstein havde postuleret, at det var en frisisk benævnelse, der var udledt af det frisiske grundord *berek* i betydningen afgrænset retsområde (jfr. tysk *Bereich*). Ordet *berek* skulle desuden være indgået i navnet på den ældste nordiske handelsret, *Bjærkøaretten*, som frisiske købmænd skulle have overført fra hjemlandet ikke blot til Birka, men også til en række andre handelsfaktorer i den svenske og finske skærgård samt ved den norske kyst, alle kendetegnede ved Bjærkø-navne. Endelig genfandt han også låneordet i betegnelsen *birkarlar*, der senere anvendes på en særlig kategori af vandrekøbmænd i de finsk-lappiske egne. Wessén påviste, at

ordet *berek* var en ren konstruktion; benævnelsen forekom ikke på frisisk område, ja, glosens eksistens kunne overhovedet ikke konstateres i det frisiske sprog. Til overflod fastslog han, at det konstruerede ord, selv om det havde eksisteret, ikke harmonerede med de overleverede nordiske ordformer, når der toges hensyn til de almindelige lydlove. I stedet sandsynliggjorde Wessén, at Birka var den latiniserede form (*Birca*) af det nordiske Bjørkø (ældste forekomst 1324: *Bierckö*), der som en række andre øer i Mälaren har fået navn efter den karakteriserende bevoksning, for Birka altså birken.¹⁰

Denne fiasko har efterhånden bragt Birka-navnet i baggrunden som argument for friserteorien, men ingenlunde Bjærkøaretten, skønt det primært var den fælles etymologi, der førte den frem. For den retshistoriske argumentation spiller det ind, at man ud fra den såkaldte „Visbyske søret“ har ment at kunne forklare dennes evidente vestlige præg ved en frisisk påvirkning, arvet fra Birka. Men atter har man sluttet overfladisk og umiddelbart i stedet for at undersøge sammenhængen. Den „Visbyske søret“, der i øvrigt næppe har noget med Visby at gøre, er nemlig ikke et nedslag af nordisk sædvaneret, men en senmiddelalderlig kompilation, der bygger på dels en hollandsk *Ordinancie* fra omkring år 1400 og dels den noget ældre flamske *Vonnesse van Damme*, der atter hviler på den gamle franske *Rôles d'Oléron*. Denne sene oprindelse og sammenhæng er gammelkendt, og ligeledes har man længe kendt de afvigende regler for søfart og søhandel, der findes i ældre nordiske byretter (Visby ældste byret, Bjærkøaretten og Slesvig ældste byret). I en systematisk undersøgelse har den svenske retshistoriker Gösta Hasselberg nu (i 1953) utvetydigt dokumenteret, at søretsreglerne i disse ældste byretter ikke blot er ældre, men også at de repræsenterer en søfarts- og handelsstruktur, der er væsensforskellig fra den, der indeholdes i alle de tidligst kendte kontinentale søretter fra Flandern til Hamburg og Lübeck.¹¹ Denne opfattelse er sidst (1965) blevet bekræftet og uddybet af den tyske retshistoriker Wilh. Ebel.¹² Selv om det stadig må anses for muligt, at Bjærkøaretten har sit navn og sit udspring i Birka, vil det således

Luftfoto af øen Björkö i Mälaren, hvor den svenske handelsplads Birka lå. T. v. for borgen, hvis vold ses i forgrunden, lå byen. Store gravfelter omgiver borg og by. Ansgar kom hertil 829. Det vigtige handelscentrum må være blevet forladt eller ødelagt kort efter år 1000. – Fot. Statens Hist. Museum, Stockh.

*Aerial view of Birka in Lake Mälaren, Swedish commercial centre
ab. 800–1000.*

ikke mere være muligt for friserteoriens tilhængere at påberåbe sig retshistoriens vidnesbyrd.

Dernæst har man fra først til sidst (jfr. Arup og Enemark ovenfor) hævdet, at selve byanlæggene i Birka og Hedeby måtte tilskrives frisernes bydannende evne. Nu er det i sig selv langt fra givet, at de nordiske anlæg, selv om de var dannet efter mønster fra det frisiske område, var udført af frisernerne personlig; en anden, ikke altfor fjern mulighed var dog, at det var nordboerne, der havde kopieret de frisiske byer. En nærmere sammenligning viser imidlertid, at både Birka og Hedeby i anlægstype er væsensforskellig fra de frisiske byer, specielt fra Dorstad, der hyppigt nævnes som forbillede. Dorstad er en udpræget langby, ca. 1 km lang, men kun 90–150 m bred, og omgivet

af et palisadeværk, mens de to nordiske anlæg er en mere samlet kærnebebyggelse, organiseret omkring flere linier, og omgivet af høje jordvolde efter nordisk mønster. Selv om man ser bort fra voldanlæggene, der synes at være sekundære i forhold til de første byanlæg, fremtræder forskellen dog klart, navnlig ved det bedst oplyste Hedeby. Den ældste bykærne danner her en kort ellipse, 250 gange 150 m, der er begrænset dels af norets svagt udadbuede strandlinie og dels af en bæk, der løber skråt ud i noret. Udgraveren, den tyske arkæolog Jankuhn, hævder,¹³ at den ældste bebyggelse straks har formet den blivende byplan med gader langs bækken, krydset af tværgader, og gader orienteret i forhold til strandlinien. Nogle af disse gader har været ret brede, således at hele anlægget fremtræder som inddelt i særprægede kvarterer, bl.a. med et håndværkerkvarter i nordvest. Kendsgerningerne fra Hedeby bestyrker ikke teorien om Hedeby som et oprindeligt frisisk anlæg.

Den konstaterede byggeskik i Hedeby taler heller ikke for teorien. Der er konstateret mange hustyper, store og små i blandet flok og af vidt forskellig konstruktion. Af disse har man især heftet sig ved to kontrasterende typer: stolpebygninger af udpræget nordisk karakter og fletværkshuse med paralleller fra frisisk og sachsisk område. Jankuhn tydede tidligere de varierende hustyper som vidnesbyrd om beboere af forskellig nationalitet, men han er senere blevet mere forbeholden.¹⁴ Isoleret er hustyper også et meget svagt argument for nationalitet, og i det foreliggende tilfælde ville de ingenlunde tale til gunst for friserteorien.

Vi rører her ved arkæologiens styrke og svaghed som kulturvidenskab. Konkret kan den på ypperlig måde afdække og beskrive et kulturtrin og en kultursammenhæng, men den fremdragne kultur vil normalt forblive anonym. I denne sammenhæng har arkæologien klart og entydigt kortlagt det nordiske områdes kulturelle og merkantile forbindelser med omverdenen. Fundene viser, at der går en vigtig handelsvej fra Rhinmunden over Hedeby til Birka, hvor den møder en østlig forbindelsesvej fra det arabiske og byzantinske

rige via de russiske floder til Birka, Gotland og Hedeby. Men arkæologen har her som i almindelighed ikke midler til at bestemme, hvad det var for søfarende og handlende, der fulgte disse veje, om det var frisere, arabere, nordboere eller andre. Handelsforbindelserne mellem det norske Kaupang på den ene side og Birka, Hedeby og England på den anden side taler i hvert fald stærkt imod, at friserne har været de eneste handelsmænd i Norden.

Det er alene i kraft af specielle fundformer eller fundkonstellationer, at arkæologerne kan sandsynliggøre, at et fund stammer fra et fremmed folkeelement og ikke skyldes kulturelån eller import. Mig bekendt er der ikke noget nordisk fund i vikingetiden, der kræver frisisk indvandring som forklaring. Man har således ikke kunnet konstatere særlige frisergrave ved de postulerede friserkolonier, på samme måde som man har fundet utvetydigt nordiske vikingegrave langs de russiske floder og på de britiske øer. Fund af Birkamønt og andre frisiske mønter har været inddraget i debatten, men de må bestemt afvises som vidnesbyrd om købmændenes nationalitet. Allerede friser-teoriens ophavsmand, Erik Arup, skrev om møntfund: „Møntfundene kan alene fortælle os, at her har der fundet en vareomsætning sted . . . men mønterne kan intet fortælle os om, på hvilken måde denne vareomsætning kom i stand, så lidt som de fortæller os, i hvor mange andre vareomsætninger på andre markeder disse mønter har tjent som omsætningsmiddel, inden de nåede“ stedet for nedlægningen.¹⁵ Sture Bolin har givet en rationel forklaring på vikingetidens svære møntproblemer; den skal jeg ikke komme nærmere ind på her, men blot konstatere, at den endnu mindre end Arups harmonerer med frisisk aktivitet.¹⁶ I øvrigt vil jeg understrege, at hvis fund af fremmed mønt talte for at antage aktivitet af folk fra mønternes prægningssted, så skulle det have været arabere, og ikke frisere, der havde været den tidlige vikingetids handlende i Østersøen og Norden.

Arkæologerne er selvfølgelig vidende om, hvor vanskeligt det er at skelne mellem kulturpåvirkning og indvandring, og de mere kritiske arkæologer er da også meget tilbageholdende overfor friser-teorien, men det hindrer ikke, at selv meget forsigtige og nøgterne arkæologer,

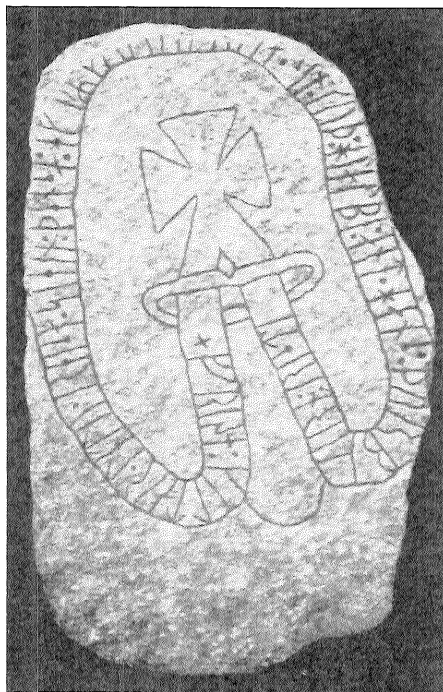
der ikke har accepteret friserteorien, i deres tolkninger er influeret af denne gængse opfattelse af den historiske sammenhæng, om ikke på anden måde så som baggrund for deres problemstillinger.

Lad os som et aktuelt eksempel se lidt på skibsarkæologien, der i særlig grad er influeret af friserteorien. Bortset fra usikre og uvæsentlige momenter, som f.eks. at stednavnet Kugghamn ved Birka skulle bevise, at frisiske kogger i vikingetiden har besøgt Birka, er opfattelsen af de frisiske skibes fart i nordiske farvande nærmest en simpel e-silentio-slutning: Da de rige fund af nordiske vikingeskibe var udprægede krigsskibe, og da nordboerne var vikinger og ikke købmænd, måtte de skibe, der førte varer fra Rhinområdet til Norden, være de frisiske købmænds frisiske skibe! Men hvad siger de konkrete arkæologiske fund? I sammenligning med de nordiske skibe kan man med Enemark om friserskibene sige, at om dem „vides utrolig lidt.“¹⁷ Fra det nederlandske område kendes bortset fra den ældre Brügge-båd alene det såkaldte Utrecht-skib fra den begyndende vikingetid, hvortil kommer afbildninger på karolingiske mønter fra Quentowic og Dorstad. Fra nordisk område har vi derimod en kontinuerlig udvikling repræsenteret, fra Hjortespring- og Nydam-båden til vikingetidens norske storskibe (Oseberg, Tune og Gokstad) og det noget yngre danske Ladby-skib og videre til en række fund fra ældre middelalder, og hertil kommer nu fundene fra Roskildedefjorden med en række handelsfartøjer, antagelig fra vikingetidens sidste halvdel. En tilsvarende udvikling kan man følge på skibsbillederne fra de gotlandske billedstene. De nordiske vikingetidsskibe er gravskibe og derfor givetvis af hjemlig oprindelse, mens man efter fundomstændighederne ved Utrecht-skibet ikke har samme sikkerhed for, at det er frisisk. Det forekommer mig ligeledes tvivlsomt, om det har været særlig egnet til sejlads på åbent hav, mens Gokstad-skibet dokumenterer, at man i Norden har haft gode havgående skibe fra tidlig vikingetid. Er det mon ikke denne tekniske nyhed, man aner bag Alcuins forundring over et samlet flådeanfald tværs over havet?

Hvad enten nu friserteorien ligger bag eller ikke, forekommer den konstruktion af sammenhængen i skibstypernes udvikling, som skibs-

Runesten fra Sigtuna, fundet i 1880'erne, med optrukne runer og kors. Sigtuna, der ligger ved en vig af Mälaren, blev grundlagt ca. 1000 og afløste Birka som vigtigt handelscentrum. – Efter Sven B. F. Jansson.

One of the runic stones from Sigtuna, Sweden.

arkæologen O. Crumlin-Pedersen så kyndigt har udformet i 1965,¹⁸ mig lidet overbevisende i sin konklusion. Ved en fordomsfri analyse af de relevante fakta vil jeg tro, at det ikke er nødvendigt at slutte, at det til stadighed har været friserne, der har været nordboernes læremestre på skibsbygningens område. Der må være mulighed for et noget andet resultat. At sejlføring for Nordens vedkommende er et kulturlån fra Vesteuropa, forekommer meget sandsynligt, men til mere kan jeg ikke se, at præmisserne rækker. Tilbageslutninger fra konstaterede skibstyper i nyere tid viser intet, problemet omkring den tidlige frisiske kogge er stadig et uløst problem, og i hvert fald er identifikationen af fremstillingerne af „det retstævnede sejlskib på de tidligere gotlandske billedsten“ med det frisiske skib – koggen – lidet sandsynlig; efter hele sammenhængen må det være det hjemlige gotlandske skib, hvis udvikling man her finder illustreret.

Tilbage står de skriftlige kilder, og det må pointeres, at det alene er disse, der har mulighed for med autoritet og sikkerhed at fastslå nationaliteten for vikingetidens købmænd i Norden. Men også sådanne er blevet påberåbt til gunst for friserteorien. En særlig vægt har man tillagt to runestene i Sigtuna, som allerede Wadstein indføjede i sin meget sammensatte argumentation. Indskrifterne er fuldstændige og tydelige, og de kan tilsyneladende tolkes uden besvær.¹⁹ Den ene meddeler:

„*Frisa kiltar*’ lod denne sten rejse efter Thorkil, deres *’kilta*’. Gud hjælpe hans ånd. Thorbjørn ristede [runerne]“.

Og den anden lyder:

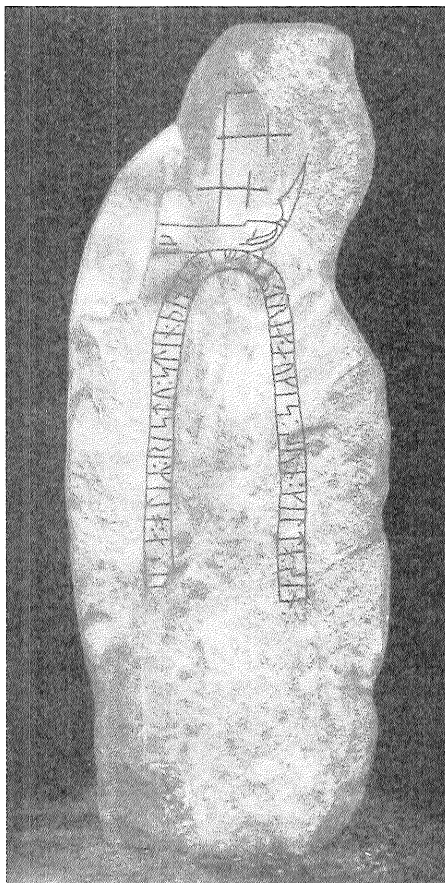
„*Frisa kiltar*’ lod riste disse runer efter Albod, Slodes *’fælle*’. Den hellige Krist hjælpe hans ånd. Thorbjørn ristede [runerne]“.

At de to første fælles ord i begge indskrifter må dække begreberne henholdsvis „frisere“ og „gildemedlemmer“, har der aldrig hersket tvivl om, og i forlængelse af den kombinerede gengivelse „frisiske gildebrødre“ var det nærliggende at udlede, dels at Sigtuna var hjemstedet for et frisisk købmændsgilde, og dels at gildeinstitutionen her i Norden var et kulturlån fra friserne.

Ved en nærmere undersøgelse opstår der dog visse vanskeligheder for de to runestenes egnethed som bevis for friserteorien, og specielt når det gælder oprindelsen til Birka og Hedeby. Først kronologien. De to runestene lader sig ret sikkert datere til sidste fjerdedel, i hvert fald sidste halvdel af 11. årh., altså til efter vikingetidens ophør. De kan altså i det højeste bevise, at der var frisere i Sigtuna på et tidspunkt, hvor såvel Birka som Hedeby efter 2–300 års levetid var sunket i grus, men intet om frisere som eventuelle merkantile pionerer omkring år 800. Kronologien tillader heller ikke at opretholde Sigtuna-stenene som argument for, at det var frisiske købmænd, der bragte gildeinstitutionen til Norden. Det viser sig nemlig, at man i det indre af Östergötland, i egnen omkring Skänninge og Linköping,

Runesten fra Törnevalla kirke i Östergötland, fundet 1960, med optrukne runer og skibsfremstilling. – Efter Sven B. F. Jansson i *Early English and Norse Studies*, festskrift til Hugh Smith 1963.

The runic stone from Törnevalla, Sweden.

altså uden for den store handelsrute, har fundet to andre og ældre runestene, der omtaler gildebødre. Den ene, Bjälbo-stenen,²⁰ der har været kendt længe, og som er dateret til begyndelsen af 11. årh., meddeler:

„*Dreng*’ rejste denne sten efter Grefs, deres gildebøder (*kilta*)“.

Siden 1960 kan til denne knyttes den såkaldte Törnevalla-sten;²¹ den dateres til midten af 11. årh. og gengives:

„(N.N.) rejste denne sten efter Dreng, Øygeirs søn, deres 'kilta'“.

Sigtuna-stenene kan altså ikke opretholde prioriteten m.h.t. at bevare gildevæsenet på nordisk område.

Nok så vigtigt er det at skaffe klarhed over, hvilket konkret indhold ordparret „*frisa kiltar*“ (= *frisa gildar*) repræsenterer. Den gængse tolkning, at den dækker over et gilde af frisiske købmænd i Sigtuna, er nemlig langt fra så selvklar, som friserteoriens forkæmpere mener. De to Sigtuna-stene passer harmonisk ind i tidens svenske runestens typologi, såvel med hensyn til ornamentik og runeformer som m.h.t. indskriftens stil og indhold; det bortforklares let nok ved, at runeristeren Thorbjørn jo var svensk. Men det nordiske præg går videre, også til terminologi og navne. Terminologisk er ordet *gilda*, der mig bekendt kun forekommer på disse fire svenske runestene, det eneste særprægede. Imidlertid forbindes det på 2. Sigtuna-sten på samme naturlige måde som på Bjälbo-stenen med velkendte nordiske runestensbetegnelser, i Sigtuna *frisa gildar* med *felagi* (fælle) som i Bjälbo *dreng* med *gilda*. Lige så nordiske er navnene på de døde gildebredre, der mindes; Thorkil er særnordisk, Slode ligeledes, medens Albod er mindre sikkert; navnet synes enestående i svensk overlevering, men forleddet *Al-* står i nøje harmoni med Uppland-runestenenes navneskik.

Denne nære tilknytning til nordiske forhold taler stærkt for at forsøge en anden tolkning af *frisa gildar*. Ad. Schüek har peget på den mulighed, at ordforbindelsen dækker over et svensk Frislandsfarergilde. Denne hypotese finder jeg fuldt så rimelig, da den følges af parallelle betegnelser fra Nordeuropa i de følgende århundreder: Danmarksfarerkompagni, Riber-gilder, Skånefarergilder, Dragørfareres gilder. Overalt har disse navn efter den fremmede destination. Konklusionen må i alle tilfælde være, at Sigtuna-stenene må udgå som bevis for friserteorien.

En enkelt berettende kilde er også blevet påberåbt som støtte for friserteorien. Det drejer sig om det *Vita Anskarii*,²² der antagelig er

forfattet senest 880 af Ansgars efterfølger som ærkebiskop i Hamburg og leder af den nordiske mission, Rimbart (d. 888). Det er et helgenlevned med den nordiske mission som hovedmotiv, og som sådan udstyret med den hagiografiske litteraturs sædvanlige stærke tendenser og fordrejelser, som skemaet for et helgenvita krævede. Hertil er dog føjet mere konkrete beskrivelser af nordiske forhold. Selv om det ikke må glemmes, at alt er set gennem den karolingiske prælats briller, vover jeg dog at påstå, at de briller, som friservennerne har læst Ansgarbiografien igennem, har været nok så stærke. Man har henvist til kap. 7, hvor det meddeles, at ærkebispem i Køln i 826 efter Harald Klaks dåb overlod kongen og Ansgar „et ypperligt skib“, udstyret med to kahytter. Det er såre rigtigt, men fortsætter man læsningen, får man at vide, at da skibet nåede Dorstad, „steg de i land og kom gennem frisernes egne til Danmark“. Hermed forvandles støtten for friserteorien snarest til sin modsætning, da den mest nærliggende konklusion vel må være, at det prægtige skib kun har været beregnet til flodsejlad.

Beretningen om vikingernes overfald på Ansgar, da han o. 830 i følge med købmænd (*negociatores*) var undervejs til Sverige, giver ikke bedre støtte, med mindre man a priori går ud fra, at købmænd i Østersøen kun kunne være frisere, eller at vikinger alene overfaldt frisere, aldrig egne landsmænd.

Spændingen må kulminere ved Rimbarts fyldige skildring af Birka, det faste udgangspunkt for friserteorien. Birka benævnes handelsby (*vicus*) og karakteriseres som det svenske riges havneby (*portus*); den er i svenskekongens eje og styres af dennes *præfectus*. Den er bosted for mange fastboende, rige købmænd, *negociatores*, men da disse generelt præsenteres som hedninger, må de åbenbart være indfødte. En enkelt gang omtales købmænd, der kan være fremmede, men intet peger specielt mod friserne, der overhovedet ikke nævnes. Derimod meddeles det udtrykkeligt, at beboere fra Birka ikke sjældent var draget til Dorstad, hvor de var blevet døbt.

Endelig er der beskrivelsen af Hedeby, Vitaets Sliaswich. Som Birka benævnes den *vicus* og karakteriseres som en havneby (*portus*) i den

danske konges besiddelse, og som en samlingsplads for købmænd fra alle verdenshjørner. Blandt disse kan der være grund til at tænke på friserne, men de nævnes ikke direkte. Derimod anføres det som ved Birka, at mange af beboerne, og blandt dem nogle af de mest ansete i byen, var blevet døbt i Dorstad eller i Hamburg. Derefter følger som eneste belæg til støtte for friserteorien, at herefter søgte købmænd fra Sachsen og Dorstad uden frygt til Slesvig, men hertil føjes den meget talende slutning: „hvad der ikke tidligere lod sig gøre“. Teksten er klar. Den meddeler, at den kristne mission på dette ret sene tidspunkt – omkr. 850 – åbnede adgang for kristne frisiske købmænd på handelsruten Dorstad-Hedeby, der indtil da kun havde været trafikeret fra nordisk side.

Jeg skal ikke presse teksten, og jeg vil ikke påstå, at frisiske købmænd aldrig tidligere har vovet sig til Hedeby, ej heller at Birka aldrig har set en friser, men kun at deres tilstedeværelse ikke er dokumenteret. Derimod dokumenterer *Vita Anskarü* klart nordboers tidligere rejser til Frisland. I alle tilfælde må også *Vita Anskarü* udgå som argument for friserteorien, og dets tavshed taler afgørende mod enhver tanke om frisisk handelsvælde og frisiske faktorer.

Resultatet af undersøgelsen må blive, at intet af den konkrete argumentation for friserteorien kan opretholdes. Tilbage står alene den teoretiske begrundelse, den handelshistoriske grundlov, som Arup for et halvt århundrede siden påberåbte sig for sin opfattelse. Spørgsmålet bliver da, hvor almenyldig denne postulerede grundlov er. Kan den alene bære friserteorien? Og kan man i det hele taget skrive historie alene ud fra sådanne teoretiske love?

Jeg skal ikke her gå nærmere ind på dette yderst intrikate historisk-teoretiske problem, men i stedet fremføre et ganske andet forhold. Siden friserteoriens opståen har udforskningen af den nordiske vikingetid gjort mægtige fremskridt. Mange nye momenter til oplysning om nordboerne og deres kontakter med omverdenen er i mellemtiden blevet fremdraget. Det drejer sig om udgravningerne i Hedeby og Kaupang, i Jelling og på Helgö og i denne sammenhæng fremfor

alt om Trelleborgene og Roskildefjordsskibene – for blot at nævne de vigtigste. Hver især har de bidraget til at ændre vor opfattelse, således at det ikke længere er muligt at opretholde den gamle forestilling om vikingetidens nordboer som kulturelt lavtstående bønder og pirater. Tværtimod var Norden kommet i centrum. Nordboerne var blevet merkantilt og kulturelt formidlende; de var blevet Vesteuropa overlegen, ikke blot i militær, men også i økonomisk og teknisk henseende. Til gengæld accepterede de efterhånden den kristne kirke og dens lære og hele åndelige kultur.

Denne konklusion er resultatet af den positive kritik af Pirennes teser om, at arabernes erobring af herredømmet i Middelhavet betød en afbrydelse af samkvemmet mellem Orient og Occident og derved en katastrofal nedgang for Vesteuropa. Navnlig Sture Bolins mønt-historiske studier har sandsynliggjort en anden sammenhæng, der samtidig forklarer Nordens opblomstring i vikingetiden.²³ Det var nordboerne, der kort før år 800 via de russiske floder åbnede en ny kontakt til de østlige kulturcentre; det gav dem en gunstig position som formidler af en væsentlig del af den fortsatte kontakt mellem øst og vest, og de forstod at udnytte den.

Denne opfattelse strider ganske vist mod det billede, man umiddelbart får af nordboerne i de samtidige karolingiske og angelsachsiske optegnelser, men harmonerer ganske godt med karakteristikken i de arabiske kilder, der fremstiller *rus*-folket på een gang som dristige pionerer og erobrere og som velstående og driftige købmænd, der bragte araberne frankiske sværd ved siden af slaver og pelsværk. Men der er næppe grund til at tro, at nordboerne har optrådt meget anderledes i vest end i øst. Årsagen til den klare forskel i fremstilling beror snarest på forskellen i kildernes karakter. Overfor arabernes etnografiske skildringer om forholdene i øst står de vestlige kirkemænds beretninger om de afskyelige fjender og hedninger fra nord, der ikke som deres ligeså grusomme landsmænd skånede deres kirker og klostre. I øvrigt møder man lejlighedsvis glimt af vikingernes handelsinteresser i Vestens annaler og kroniker. Ikke uden grund er moderne engelske historikere i stigende grad begyndt at anerkende nordboernes rolle

som angelsachsernes læremestre på det materielt kulturelle område. Således understreger H. R. Loyn²⁴ meget stærkt nordboernes betydning for det økonomiske opsving indenfor landbrug, søfart og handel og for genrejsningen af bylivet i England i det 10. århundrede.

For Frisland har det derimod ikke været muligt at dokumentere et tilsvarende kulturstade. Frisland var som Sachsen et perifert område, der først sent og ret svagt blev indlemmet i den karolingiske kultur. Friserne var et ret primitivt kvægavlende bondefolk, der udviklede en begrænset søfart og søhandel i det 8. århundrede; indtil sin ødelæggelse i 860'erne var Dorstad den eneste kendte by indenfor området, og dens afløser Tiel, Deventer og Utrecht synes ikke at have været særlig fremtrædende. Adam af Bremens beretning om nogle friseres mislykkede ekspedition til de nordlige farvande fra tiden omkring midten af det 11. århundrede og tavsheden om ruter til Norden i opregningen af frisiske handelsveje i en omtrent samtidig lovtekst tyder ikke på altfor livlige forbindelser mod nord ved vikingetidens slutning.²⁵

Konklusionen må altså blive, at teorien om friseres merkantile og kulturelle mission i Norden er en konstruktion, der ikke blot mangler kildegrundlag, men som bygger på en teori, hvis præmisser har vist sig forkerte. Med den forbedrede indsigt i nordboernes kultur i forhold til friseres er man imidlertid ikke tvunget til at fornægte Arups merkantile grundlov. Den lader sig opretholde, men med nordboerne som de formidlende pionerer.

NOTER

¹ *Monumenta Germaniae Historica, Epistolae* bd. V, ed. E. Dümmler, nr. 16.

² W. Vogel, *Die Normannen und das fränkische Reich*, Heidelberg 1906, s. 50 ff. og L. Halphen, *Charlemagne et l'Empire Carolingien*, Paris 1949, s. 94 m. henv.

³ Éginhard, *Vie de Charlemagne*, ed. L. Halphen, Paris 1923, kapp. 14 og 17.

⁴ Poul Enemark, *Om problemer vedrørende friserhandelen* (Jyske Samlinger, Ny række V (1960) s. 121-63) giver en kyndig oversigt over friser-teoriens historie med en udførlig bibliografi, til hvilken der henvises generelt.

⁵ Erik Arup i Hist. Tdskr. 8. række VI (1915) s. 132 ff.

⁶ P. Enemark anf. afh. s. 152; jfr. sammes artikel *Friserhandel i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder IV* (1959) sp. 647 ff.

⁷ Anf. værk s. 22.

⁸ E. Wadstein, *Birka och bjärköarätt* (Namn och Bygd II (1914) s. 92 ff.) og især *Friesische Lehnwörter im Nordischen* (1922). – E. Wessén, *Birca och bjärköarätt* (Namn och Bygd XI (1923) s. 135 ff.) og *Till Birca-frågan* (smstds. XIII (1925) s. 39 ff.).

⁹ P. Skautrup, *Det danske Sprogs Historie I* (1944) s. 167–74, især s. 173 f.

¹⁰ Wadstein især i Namn och Bygd II; jfr. sammes *Norden och Västeuropa i gammel tid* (Stockholm 1925). – Herimod Wessén i Namn och Bygd XI og XIII.

¹¹ G. Hasselberg, *Studier rörande Visby stadslag och dess källor* (Uppsala 1953), især s. 74 ff. og 102 ff.

¹² Wilh. Ebel, *Über skandinavisch-deutsche Stadtrechtbeziehungen im Mittelalter* (Acta Visbyensia I: Die Zeit der Stadtgründung im Ostseeraum, Visby 1965, s. 152–65).

¹³ H. Jankuhn, *Lage und Struktur des Handelsplatzes Sliesthorp* (Acta Visbyensia I s. 42 og kortet s. 43); jfr. samme i *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*. Reichenau-Vorträge 1955–56, Darmstadt 1965, s. 473 ff. med bedre kort s. 474, og i *Haithabu*, 3. ed., Neumünster 1956, s. 91 ff. og kortet s. 75.

¹⁴ H. Jankuhn, *Die Wehranlagen der Wikingerzeit zwischen Schlei und Treene*, Neumünster 1937, og *Haithabu*, 1. ed. 1937, i forhold til de i note 13 nævnte fremstillinger.

¹⁵ Arup i Hist. Tdskr. 8. række VI s. 134.

¹⁶ *Muhammed, Karl den Store och Rurik* (Scandia XII, 1939, s. 181–222), genoptrykt 1962 i *Ur penningens historia*.

¹⁷ P. Enemark anf. afh. s. 155.

¹⁸ *Cog – kogge – kaag. Træk af en frisisk skibstypes historie* (Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Årbog 1965, især s. 116–29).

¹⁹ *Upplands runinskrifter*, ed. E. Wessén og Sven B. F. Jansson, Stockholm 1949–51, nr. 379 og 391.

²⁰ *Östergötlands runinskrifter*, ed. E. Brate, Stockholm 1911–18, nr. 64; jfr. Otto v. Friesen i *Nordisk Kultur VI*: Runorna s. 187.

²¹ Publiceret af Sven B. F. Jansson, *A newly discovered rune-stone in Törneshälla church* (Early English and Norse Studies presented to Hugh Smith, London 1963, s. 110–19), der samtidig giver en samlet redegørelse for runestenenes „gilde“-indskrifter.

²² *Vita Anskarii auctore Rimberto*, ed. G. Waitz (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, 1884), især kapitlerne 7 og 9 (rejserne), 10, 19–20 og 26–27 (Birka) samt 24 (Hedeby).

²³ Se note 16.

²⁴ H. R. Loyn, *Anglo-Saxon England and the Norman Conquest*, London 1962, s. 62, 139 ff.

²⁵ *Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. B. Schmeidler 1917, bog IV kap. 40. — B. H. Slicher van Bath, *The Economic and Social Conditions in the Frisian districts from 900 to 1500* (A. A. G. Bijdragen 13 (1965) s. 116).

BIRKA WITHOUT THE FRISIANS

Summary

Although contemporary Anglo-Saxon and Carolingian written sources bear witness to Scandinavian maritime supremacy in the North Sea in the Viking age it has become the general opinion in our century in Scandinavia, Germany and Holland that the Frisians at that time extended their trading area to Scandinavia and the Baltic. This "Frisian theory" arose purely from deductions about the history of trade (E. Arup). Since then attempts have been made to prove it by many-sided source material (K. Stjärna, E. Wadstein and others). The present writer examines the evidence offered—loan words, place names, law survivals, archæology (including excavation of ships), runic stones and other written sources—and reduces the theory to a doubtful postulate for which he finds no support in the sources.

There is no evidence of a Frisian ship ever having visited Scandinavian or Baltic waters, and while the *Vita Anskarii* tells us that heathen Northmen from Hedeby and Birka came to Dorestad there is no mention of the Frisians in Birka and only at a later date did they come to Hedeby. Recent research on Viking times, in particular the Danish Trelleborgs and the merchant vessels in Roskilde Fjord, shows that the Scandinavian vikings possessed a high degree of technical ability and it seems likely that the Northmen held the supremacy in trade and cultural exchanges between east and west.